

زیارت در سیره عملی امامان (ع) بر اساس منابع تاریخ نگاران

محمد حسن الهی زاده

در پی رحلت پیامبر اسلام(ص) و عدم دسترسی مردم به ایشان، توجه جامعه اسلامی معطوف به خانواده و نسل ایشان گردید چنانکه تا پایان قرن اول هجری اصطلاح «اهل بیت» پیامبر(ص) در فضای اجتماعی و فرهنگی رایج و همه-گیر شد و منسوبین به پیامبر(ص) از محبوبیت و جایگاه اجتماعی ارزنده ای برخوردار شدند. در این میان توجه جامعه به نسل(ذریه) پیامبر(ص) بویژه امامان دوازده گانه شگفت انگیز بود و جدای از ارتباطات و پیوندهای باورمبنا که پیروانشان با ایشان داشتند، در امور اجتماعی و حتی سیاسی محل مراجعه اصناف و اقشار گوناگون مردم بودند. بزرگداشت و دیدار(زیارت) آنها به روزگار حیاتشان محدود نشد و پس از شهادت یا درگذشتشان مدفن آنها به عنوان مزار(محل زیارت) مورد توجه قرار گرفت تا آنجا که زیارت در ادبیات اجتماعی و دینی جایگاه ویژه ای یافت و آداب و مناسک خاصی برای زائر و زیارت تدوین شد. پژوهش حاضر در صدد روشن نمودن جایگاه زیارت در نزد امامان دوازده گانه(ع) و تبیین مواضع و رویکردهای فرهنگی و اجتماعی آنان در خصوص مقوله زیارت با تکیه بر منابع تاریخ نگارانه است. محدوده زمانی این پژوهش سال های ۱۰ تا ۳۲۹ هجری قمری را در بر می گیرد و با روش توصیفی تحلیلی و با بهره گیری از اسناد و بویژه منابع تاریخ نگاری شیعی همچون، عیون اخبار الرضا، الارشاد، کشف الغمه فی معرفه الائمه، اعلام الوری باعلام الهدی و تاریخ های عمومی نظیر تاریخ یعقوبی، مروج الذهب، اخبار الطوال و... انجام خواهد یافت.

معنای زیارت

- زیارت از ریشه «زور» و در لغت متضمن معنی قصد، میل و رغبت به سوی دیدار شونده و عدول از غیر آن است.
- در اصطلاح به معنای دیدار و ملاقات با کسی یا دیدار کردن از جایی است.
- در اصطلاح دینی به معنای حاضر شدن در محضر افراد صالح و مقرب درگاه الهی و به طور خاص، پیامبران و امامان یا نزد قبور آنان که با مناسکی خاص همراه است.

مولفه های زیارت

- دیداری که ویژگی های زیر در آن باشد زیارت نام دارد.
- رفتن به موضعی خاص: لذا به کسی که در خانه خود با فردی ملاقات کند، زائر نمی گویند. زیارت اغلب ملاقاتی است همراه با جابجایی (خانی، ۱۴۰۰: همانجا).
- در پی رفع نیاز معنوی بودن: در این سفر، حاجات زندگی روزمره را دنبال نکنند و در پی رفع نیاز معنوی باشند: لذا به سفری که برای داد و ستد انجام می شود زیارت گفته نمی شود. (ر.ک: خانی، ۱۴۰۰: ۷۱)
- نبود دعوتی پیشین: چه، اگر برای ملاقات دعوتی از پیش صورت گرفته باشد، این ملاقات از جنس زیارت نیست و ضیافت خواهد بود. زیارت دیداری است که ناغافل و بی خبر و سرزده صورت گیرد. (ر.ک: خانی، ۱۴۰۰: ۷۱-۷۲).
- دیدار با دوست و آشنا: به سفرهایی که در آن ملاقاتی روی ندهد یا به رویارویی با دشمنان که ملاقاتی خالی از حظ معنوی و از روی ناچاری است نمی گویند. (ر.ک: خانی، ۱۴۰۰: ۷۲).
- رفتن از یک مکان بدون قصد جاگرفتن در منطقه ای دیگر: زیارت کوچ نیست؛ سفری است که بعد از مدت کوتاهی باید پایان پذیرد. زائر وقتی به دیدار آمد، بعد از مدتی باز می گردد. اگر فردی به زیارت آید و باز نگردد، زائر محسوب نمی شود. (ر.ک: خانی، ۱۴۰۰: ۷۲-۷۳).
- انس گرفتن: وقتی کسی را زیارت می کنند با وی مانوس، و از دوری او دلتنگ می شوند. زیارت نه رابطه ای کاری، که نوعی دیدار عاطفی است و حتی اگر کسی برای بهره مندی معنوی غیرعاطفی، مثلاً به قصد فراگیری علم نزد دیگری برود، زائر وی محسوب نمی شود. (خانی، ۱۴۰۰: ۷۵).

روش پژوهش

- در این پژوهش کتاب های تاریخ نگارانه شیعی عیون اخبارالرضا اثر شیخ صدوق (۳۰۵-۳۸۱ق.)، الارشاد اثر شیخ مفید (۳۳۶-۴۱۳ق.)، کشف الغمه فی معرفه الائمه اثر علی بن عیسی اربلی (۶۲۰-۶۹۲ق.) و تاریخ های عمومی تاریخ الرسل و الملوک اثر محمد بن جریر طبری (۲۲۴-۳۱۰ق.)، تاریخ یعقوبی اثر احمد بن واضح یعقوبی (۲۸۴ق.)، اخبارالطوال اثر ابوحنیفه دینوری (۲۸۲ق.) و انساب الاشراف اثر احمد بن یحیی بلاذری (۲۷۹ق.) مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت.
- در این پژوهش ابتدا کلمه «زیارت» و مشتقات آن و هم-معناها و مترادف-های آن نظیر: «ملاقات»، «دیدار»، «خدمت»، «نزد»، «شرفیابی»، «تشریف»، «تشریف»، «محضر» و «حضور» مورد جست و جو قرار گرفت و سپس داده ها و گزارش های مرتبط با اصطلاحات فوق استخراج شد.

دستاوردها

- در مطالعه و بررسی که انجام گرفت کتب تاریخ عمومی فاقد گزارشی درباره «زیارت» بودند و مجموع ۱۲۲ گزارش مجزا و بدون تکرار موجود با محتوای زیارت، صرفاً از منابع تاریخ نگارانه شیعی بدست آمد و بیشترین آن متعلق به کشف الغمه (۵۴ گزارش) بود. لازم به ذکر اینکه کلمه «زیارت» و مشتقات آن در هیچ کدام از منابع فوق یافت نشد و صرفاً کلمه «زار» در انساب الاشراف (بلاذری، ۱۳۹۴، ج ۲: ۴۱۲) از ریشه زَرَى (سرزنش کردن) و در غیرمعنای زیارت یافت شد.

دستاوردها

- بر اساس بررسی هایی که انجام شد، انگیزه و هدف دیدارکنندگان از زیارت امام، عموماً بزرگداشت (۵۴ مورد) و دوست داشتن امامان (ع) (۸ مورد) بوده است. البته کسانی هم بوده اند به جهت پرسیدن سوال (۱۱ مورد - ۶ مورد سوال عمومی، ۳ مورد سوال شرعی و ۲ مورد سوال علمی-)، شکایت از برادران (۲ مورد)، آزمودن امام (۵ مورد)، درخواست توصیه از سوی زائر (۲ مورد)، درخواست معرفی امام بعدی (۷ مورد)، درخواست کمک مالی جهت پرداخت بدهی (۷ مورد)، پرداخت وجوهات (۴ مورد)، یافتن امام فعلی (۲ مورد)، مناظره و محاجه با امام (۷ مورد)، معالجه یا درخواست شفا (۴ مورد)، تبریک و تسلیت (۸ مورد) و گرفتن هدیه (۱ مورد) (صدوق، ۱۳۹۳، ج ۲: ۴۱۹) به محضر امامان (ع) شرفیاب می شده اند.

دستاوردها

- واکنش امامان(ع) به زیارت کنندگان جز یک مورد که اجازه حضور نداده اند(صدوق، ۱۳۹۳، ج ۲: ۴۰۲) در سایر موارد با گرمی و احترام بوده و در مواردی از ملاقات کنندگان با نوشیدنی(مفید، ۱۳۹۰: ۶۹۸) یا غذا(مفید، ۱۳۹۰: ۶۶۴ و اربلی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۳۲۰) پذیرایی نموده اند. امامان(ع) معمولاً در پایان دیدار فارغ از انگیزه مراجعه، لباس(به عنوان نمونه: ر.ک: مفید، ۱۳۹۰: ۵۷۰) یا کیسه های نقره صد درهمی تا هزار درهمی(ر.ک: مفید، همانجا) به عنوان هدیه به زوار می بخشیده اند و آنها با رضایت خاطر و شادمانی از محضر امام خارج می شده اند. فارغ از سبب مراجعه دیدارکنندگان، مطابق گزارش های منابع فوق، امامان راغب و مشتاق دیدار بوده اند و حتی در ۲ مورد از دیدارها زائر از سوی امام(ع) برای زیارت امام فراخوانده شده است(صدوق، ۱۳۹۳، ج ۲: ۴۱۲ و اربلی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۴۲۵). در گزارشی نیز شکایت امام باقر(ع) از اکراه مردم در رفتن به زیارت امامان(ع)، منعکس شده است. در این گزارش حضرت(ع) اعلام می دارند» با وجود اینکه ما اهل بیت سرچشمه رحمت و درخت نبوت و معدن علم و دانش و حکمت هستیم و خانه ما محل رفت و آمد فرشتگان است، مردم.... دیدار ما را مکروه می دارند»(مفید، ۱۳۹۰: ۵۷۰). در گزارشی دیگر نیز امام کاظم(ع) شخصی با نام مخزومی که از طرف مادر نسب به جعفر طیار می رساند را با عده ای به زیارت خود فرامی خواند و در حضور جمع فرزندش علی(ع) رابه عنوان جانشین و وصی معرفی می کند(مفید، ۱۳۹۰: ۶۵۸).

دستاوردها

- در این دیدارها ضمن اینکه ملاقات کنندگان به خواسته های خودشان می رسیدند امامان(ع) نیز ضمن دیدار، مطالبی که حاوی پیامی خاص بود را به آنان منتقل می کردند. به عنوان نمونه در ۱۶ مورد امام(ع) در ضمن دیدار، امام بعد از خود را معرفی کرده اند و در ۱۰ مورد از امام(ع) کرامت صادر شده است، در ۲ مورد ارشاد زائر و در ۳ مورد توصیه به زائر صورت گرفته است.

دستاوردها

- نحوه زیارت جز ۵ مورد که به صورت گروهی انجام گرفته است و ۱ مورد (صدوق، ۱۳۹۳، ج ۲: ۲۶۷) که عمومی بوده است، سایر موارد به صورت یک نفره یا دو الی سه نفره صورت گرفته است. در ۲ مورد دیدار اجنه با امام (ع) (اربلی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۳۴۸ و ۴۳۴) نیز به ثبت رسیده است. و در ۲ مورد امام (ع) با زبانی غیر از عربی با ملاقات کنندگان (چینی (اربلی، ۱۳۸۲، ج ۳: ۵۴) و سندی (همان منبع: ۱۳۹)) صحبت کرده اند.

دستاوردها

- محل مراجعه زوار و زیارت امامان(ع) عمدتاً محل سکونت امام(ع) بوده است و جز امام رضا(ع) که علاوه بر مدینه، مدتی را در خراسان(نیشابور، مرو، سرخس و طوس) بوده اند و امامان پس از ایشان که در عراق(بغداد و سامرا) بسر می برده اند، سایر زیارت ها در مدینه و در مکه(زمان برگزاری مراسم حج) انجام گرفته است. جالب توجه اینکه زیارت امام رضا(ع) توسط یکی از شیعیان به نام عبدالسلام بن صالح هروی، زمانی است که ایشان در سرخس زندانی هستند و این ملاقات در زندان انجام می شود(صدوق، ۲، ۱۳۹۳: ۳۴۳).

دستاوردها

- غالباً زائران امام(ع)، پیروان و هواداران و علاقمندان ائمه(ع) بودند، لیکن گزارش هایی حاکی از شرفیابی مخالفان فکری امام(ع)(به عنوان نمونه ر.ک: شرفیابی عمرو بن عبید معتزلی نزد امام باقر(ع) در مفید، ۱۳۹۰: ۵۶۸ و نیز دیدار ابوشاکر دیصانی با امام صادق(ع) در همان: ۶۰۴ و همین طور اذن حضور سفیان ثوری به محضر امام صادق(ع) در اربلی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۳۷۱)، مخالفان امامت امام(ع)(به عنوان نمونه ر.ک: دیدار حسین بن قیاما رئیس واقفیه با امام رضا(ع) در صدوق، ۱۳۹۳، ج ۲: ۳۹۶)، پیروان سایر ادیان(به عنوان نمونه: ر.ک: شرفیابی ابوقره صاحب جاثلیق به محضر امام رضا(ع) در صدوق، ۱۳۹۳، ج ۲: ۴۴۳) و مخالفانی گمنام(به عنوان نمونه ر.ک: حضور دو نفر از زیدیه نزد امام صادق(ع) در مفید، ۱۳۹۰: ۵۸۸ و نیز حضور مردی شامی نزد امام صادق(ع) در همان: ۵۹۶) وجود دارد که با انگیزه ها و اهداف مختلف درخواست دیدار با امام(ع) داشتند و مورد موافقت امام(ع) قرار گرفت.

دستاوردها

- بیشترین گزارش از دیدارها به ترتیب مربوط به امام رضا(ع)(۳۸ مورد)، امام صادق(ع)(۲۴ مورد)، امام باقر(ع)(۱۸ مورد)، امام کاظم(ع)(۱۶ مورد)، امام حسن عسکری(ع)(۸ مورد) و امام علی(ع) و امام جواد(ع) و امام هادی(ع) هر کدام ۶ مورد می باشد.

نتیجه

- از مطالعات و بررسی های صورت گرفته نتایج زیر حاصل می شود:

- ۱- تاریخ های عمومی علی رغم انتظار نویسنده، فاقد هر گونه گزارشی بودند که حاکی از زیارت امامان(ع) باشد.
- ۱- در سیره عملی ائمه(ع) امر زیارت و دیدار امامان(ع) از سوی پیروان و علاقمندان و دیگر مردم به شکل فردی و گروهی انجام می شده و نه تنها مورد استقبال و پذیرایی امامان(ع) قرار گرفته، بلکه مورد انتظار امامان(ع) نیز بوده است.
- ۲- در سیره عملی امامان(ع) امر زیارت مختص گروه خاصی نبوده و امکان زیارت امام(ع) برای قاطبه مردم از سرزمین های دور و نزدیک و حتی مخالفان با اهداف وانگیزه های متفاوت و در زمان ها و مکان های مختلف مهیا بوده است.
- ۳- مطابق سیره عملی امامان(ع) مراجعات به محضر امامان(ع) در موضوعات متنوع و گوناگونی اعم از سیاسی، اعتقادی، اجتماعی، شخصی و مالی بوده است.
- ۴- بر اساس یافته های پژوهش، در این دیدارها امامان(ع) جدای از خواست ها و مسائل زوار، به مناسبت موضوعات، مطالب و توصیه های علمی، اعتقادی و غیبی را به حضار یادآور می شدند.
- ۵- قاطبه زوار و مراجعه کنندگان مرد بوده اند و از مراجعه زنان به محضر امامان(ع) در منابع یادشده گزارشی یافت نشد.